

TÕ MENJA UVAŽAJEŠ? Vene rahvuslik liikumine nõukogude perioodil

Detsembris 1976 kolisin Saaremaalt Tartusse. Peagi leidsin erialase töö tehnikuna Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse Tartu Grupis. Töökaaslase Lagle Pareki kaudu hakkasin osalema vastupanuliikumises. Esialgu seisnes see võimude poolt keelatud kirjanduse paljundamises ja levitamises. Hiljem hakkasin toimetama vastupanuliikumise põrandaalust kroonikat Lisandusi mõtete ja uudiste vabale levikule Eestis ning osalema kollektiivsete protestikirjade aktsioonides.

Tolleaegse vastupanuliikumise mitteformaalseks liidriks ja ideoloogiks oli Enn Tarto. Kuna ta oli nõukogudevastase tegevuse süüdistusel pidanud kahel korral vangilaagris viibima, oli ta oma südameasjaks teinud nooremate kaaslaste „poliitilise harimise“. Tuginedes eelkõige isiklikele vangilaagrikogemustele, tegi ta meile puust ja punaselt selgeks vastupanuliikumise põhitarkused: kuidas avastada varjatud jälitamist, missugused on ohutusmeetmed omakirjastuslike materjalidega toimetamisel, kuidas end ülal pidada kokkupuudetes KGBga jne. Lisateadmisi ammutasime omakirjastust ja sealkirjastust ahmides ning välisraadio saadetest.

Praktiliste õpetussõnade kõrval jagas Tarto eriti meelsasti vangilaagrimälestusi. Kord pajatas ta oma esimese vangistuse ajal kohatud isemoodi venelasest, kes olevat propageerinud ennekuulmatut asja: Venemaa peab ise N Liidust välja astuma! See tundus Tarto ja kõigi teiste rahvusliku tegevuse eest vangistatud mittevenelaste jaoks täieliku kurioosumina. Venelasi peeti enesestmõistetavalt Nõukogude impeeriumi juhtrahvaks, kelle toel rahvaste vangla koos püsis. Imperialistlike ja maade kogumise ambitsioonide poolest aga ei erinenud N Liit karvavõrdki Vene impeeriumist.

Üht sellist vene rahvuslast õnnestus minulgi kohata. 4. detsembril 1980 mind aresteeriti ning mõisteti nõukogudevastase agitatsioonis ja propaganda eest 2 aastaks range režiimiga vangilaagrisse ühes sellele järgneva sama pika asumisele saatmisega. Viibides Permi oblasti Tšussovoi rajooni Kutšino külas asuvas eriti ohtlike riiklike kurjategijate vangilaagris BC 389-36 kohtasin seal Vladimir Balahhonovit. 1935. aastal sündinud Balahhonov kandis 12 aastast karistust kodumaa reetmise eest. Töötades Nõukogude delegatsiooni tõlgi ja toimetajana ÜRO meteoroloogiakomisjonis Šveitsis, otsustas ta N Liitu mitte tagasi pöörduda. Hiljem aga, igatsusest pere järele, muutis meelt ja naasis 1. detsembril 1972 Moskvasse. Kuigi Nõukogude konsul oli kinnitunud, et teda ei karistata, leidis ta end kuu aega hiljem trellide tagant ning naise poolt hüljatuna. Vangilaagris sai lojaalsest Nõukogude alamast äge režiimikriitik ning vangide õiguste eest võitleja, kes osales aktiivselt kõigis laagriaktsioonides (sunnitööst keeldumine, näljastreigid, kollektiivsed protestikirjad, võitlus poliitvangi staatuse eest jne).

Nii nagu Tarto poolt mainitud nimetu venelane, oli ka Balahhonov seisukohal, et N Liit kui ajaloolise ebaõigluse kehastus ja teiste rahvaste rõhuja tuleb laiali saata. Kõige sobivamaks meetodiks pidas ta Venemaa väljaastumist N Liidu koosseisust. Olgu öeldud, et tema seisukohad ei leidnud vähimatki mõistmist vangistatud vene õiguskaitsete (dissidentide) poolt. Ent seda populaarsemad olid need ukrainlaste (keda oli laagris kõige rohkem) jt mittevenelaste seas.

Nagu teada, osutusid nimetu venelase ja Balahhonovi ideed prohvetlikuks. Just tänu Venemaa iseseisvumisele, mida Jeltsin kasutaks taktikalise vahendina N Liidu presidendi Mihhail Gorbatšovi tasalülitamiseks, läks kurjuse impeerium hingusele. Muidugi ei osanud Jeltsin sellist sündmuste arengut ette näha. Tema arvas, et küllap eraldunud osad, Balti riigid ehk maha arvatud, naasevad majanduslikel põhjustel metropoli juurde. Ent pannud tarele tule otsa, avastas ta ühtäkki, et oli kogu küla maha põletanud.

N Liidu opositsiooniliikumise ajaloost ilmneb, et vene rahvuslased ei olnud kuigi sagedased asukad eriti ohtlike riiklike kurjategijate vangilaagrites (poliitvangilaagrites), kus peeti kinni nõukogudevastase tegevuse, spionaaži, kodumaa reetmise, terrori jms kuritegude eest süüdimõistetud isikuid. Valdava enamiku nende laagrite kontingendist moodustasid mittevenelastest rahvuslased eesotsas ukrainlaste ja leedulastega. Esindatud olid muidugi ka õiguskaitssjad-dissidendid, ent nemad olid valdavalt assimileerunud juudid. Erinevalt oma tõsimeelsetest rahvuskaaslastest, ei igatsenud nad välja rännata Pühale Maale. Emigreeruda dissidendid muidugi tahtsid, ent mitte Iisraeli, vaid Lääne-Euroopasse või Ühendriikidesse. Üksikud tõpuhtad venelased olid suurelt jaolt süüdi mõistetud spionaaži (peamiselt Moskvas toimunud rahvusvahelistel näitustel välismaalastele mingeid ametisaladusi müüa üritanud isikud või sõjasaladustega äritseda püüdnud endised soldatid) või kodumaa reetmise (välismaale põgeneda üritanud, seal ära hüpanud ja seejärel „igatsusest kaskede järele“ naasnud) eest.

Muidugimõista olid N Liidu kirevas opositsiooniliikumistes oma koht vene rahvuslastel. Ent võrreldes muude liikumistega langesid nad tunduvalt harvemini repressioonide alla ja neid viibis ka suhteliselt vähe poliitvangilaagrites. Lisaks sellele jäi nende tegevus N Liidus opositsiooniliikumiste „peavoolu“ õiguskaitseliikumise (dissidentluse) varju. Kui õiguskaitssjate tegevuse kohta on kirjutatud hulgaliselt uurimusi, siis vene rahvustest saame lugeda vaid mõnest üksikust kirjatööst. Samad proportsioonid on ka nendes liikumistes osalenute mälestustega. Eesti keeles ei ole sellel teemal suurt midagi ilmunud.

Järgnevate ridadega on üritatud anda linnulennule ülevaade vene rahvuslaste opositsioonilisest tegevusest. Kirjutis on ajaliselt piiratud ajavahemikuga 1950. aastate lõpust kuni 1980. aastate keskpaigani ning tugineb allmärkustes viidatud autorite uurimustele.

*

Tsaari-Venemaa riiklik ideoloogia rajanes postulaadil õigeusk, isevalitsus ja rahvuslus. Oktoobripöörde asendas need maailmarevolutsiooni, sotsialistliku internatsionalismi ja loosungiga „kõigi maade proletaarlased ühinege!“. Ehkki enamlased olid taktikalistel kaalutlustel lubanud kõigi rahvaste enesemääramist, oli see vaid silmapetteks ja segaduse tekitamiseks. Niipea kui kodusõda oli võidetud, järgnes irdunud ääremaade jõuga taasliidendamine.

Võimuhaaramise esimesel kümnendil koosnes nõukogude partei-, riigi- ja julgeolekuaparaat ning sõjaväejuhtkond peamiselt mittedlaavlastest – esmajoones juutidest ja vähemal määral kaukaaslastest ja lätlastest. On avaldatud arvamust, et tol perioodil saavutasid N Liidu rahvustikus 4% moodustanud juudid, kes lisaks kõigele olid seni olnud piiratud õigustega, riigis valitseva klassi staatuse.¹ 1930. aastate lõpul hakati neid välja puhastama ning 1953. aastaks olid partei- ja komsomoli keskaparaat, kaitseministeeriumi poliitosaakond, MGB,² välisministeerium, lennundus, ringhääling jm olulised valdkonnad juutidest, sakslastest ja teistest kahtlastest rahvastest raudse luuaga puhtaks puhitud.

Ametlik pöördumine vene rahvusliku idee poole toimus sõja algfaasis natsi-Saksamaaga, kui N Liidu olukord oli muutunud ülikriitiliseks. Viimases hädas heitis Stalin internatsionalismi kõrvale ja pöördus nõukogude rahva poole, tuletades meelde suurte vene väejuhtide ajaloolisi võite. Üldtuntud on Stalini kuulus toost vene rahva auks. Muidugi oli see taktikaline samm, nii nagu ka flirtimise õigeusu kirikuga.

Kõigist internatsionalismi loosungitest hoolimata olid venelased tegelikult kogu aeg olnud N Liidu tuumikrahvaks ehk vanemaks vennaks, kes hoolitseb õiglaselt ja suuremeelselt

¹ Андрей Дикий. Евреи в России и в СССР. Исторический очерк. – «Благовест». Новосибирск, 1994, lk 4.

² Министерство государственной безопасности – riiklik julgeolekuministeerium. – Autori märkus.

pere nooremate võsude eest. Kuigi N Liidus puudus riigikeel, oli asjaajamiskeeleks vene keel, mille kasutusala püüti rahvuskeelte arvel kogu aeg laiendada. Venelased moodustasid valdava enamuse N Liidu juhtkonnas, välisesindustes, relva- ja sisejulgeolekujõududes jne, mis oli kordades suurem nende suhtarvust riigi rahvastikus. N Liidu rahvuspoliitika aga seisnes kõigi mittevene rahvaste vabatahtlik-sunniviisilises assimileerimises kaugema eesmärgiga luua uus ajalooline ühendus „nõukogude rahvas“. „Internatsionaalse kasvatus“ poliitika kujutas endast tegelikult mittevene rahvaste venestamist pehmes vormis. Samuti üritati industrialiseerimise ettekäändel toimunud asustuskolonisatsiooni abil järjekindlalt venestada mittevene vabariike.

Eeltoodust lähtudes võiks esitada küsimuse, millega siis vene rahvuslased rahul ei olnud? Vastus peitub ilmselt pärast Stalini surma toimunud ühiskonnaelu liberaliseerimisega kaasnenud rahvuslikus liikumine taas tärkamises mittevene vabariikides, eelkõige Ukrainas. (Hiljem okupeeritud Balti riikides ei olnud see veel kadunud. Gruusias aga valitses üldine pahameel Hruštšovi poolt vallandatud Stalini-vastase poliitika vastu, mis kaasnes rahvusluse elavnemisega.) See aga häiris tugevasti sinna asustuskolonisatsiooni voolus elama asunud venelasi. Vene sisemaal aga avaldusid üha enam antisemitismi ja ksenofoobia ilmingud. Olmetasandil väljendusid need vaenulikkuses kõigi mittevenelaste, eelkõige juutide, kaukaaslaste ja Kesk-Aasia päritolu isikute vastu. Uueks võõraviha märklauaks said 1960ndate algul N Liidu linnade tänavapilti ilmunud aafriklastest üliõpilased. Kuna nende vastu ilmutasid suurt huvi kohalikud kaunitarid, tuli tihti ette juhtumeid, kus mustanahalised romeod said armukadedate vene noorukite poolt kõvasti peksta.

Positiivseks impulsiks vene rahvusluse esikerkimisel oli mure vene rahvusliku ajaloo ja kultuuri pärandi saatuse pärast. Kommunistlik režiim oli selles vallas teinud tohutut laastamistööd. Hruštšovi sula liberaalset õhustikku ära kasutades hakkasid 1960ndatel tekkima liikumised, mis pühendusid ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitsele. Nii näiteks asutati 1964. aastal Moskvast tunnustatud restauraatori P. Baranovski poolt ajaloo ja vanavene kunsti austajate klubi „Rodina“. Lisaks sellele tegutsesid „Vene klubi“, „Nõukogude-Bulgaaria loomingulise noorsoo klubi“, mille loomise tingis asjaolu, et Bulgaaria oli N Liidule sotsleeris kõige lähedasem ja ustavam liitlane; bulgaarlased olid slaavlased, õigeusklikud, seal polnud massiproteste ja nõukogudevastasust. Rohujuure tasandil tekkinud liikumiste ohjamiseks loodi aga ametlik muinsuskaitseühing.

1950ndate lõpul ja järgmise kümnendi hakul sai alguse humanitaarintelligentsi pöördumine traditsiooniliste rahvuslike väärtuste juurde. Moeasjaks muutus komme sõita puhkuste ajal Venemaa põhjaosas asuvatesse vanavene linnadesse, kus oli kõige enam säilinud muinsusi. Nendel reisidel imetleti Venemaa loodust ja vanaaegset arhitektuuri, koguti ikoone ja rahvakunsti taieseid, näiteks vokke. Omamoodi kultuseks sai nendega linnakorterite kaunistamine. Vanavara kogumisega kaasnes ka tõsine huvi rahvuskultuuri, aga samuti rahvusliku filosoofia ja õigeusu vastu. Mitmel pool tekkisid ajaloo- ja vanavene kultuuri huviliste klubid. Esile kerkisid nn külakirjanikud, kunstnikud, kineastid jt, kes pälvisid ka ametliku tunnustuse. Rahvuslikud ideed leidsid väljendust kirjanduses (külaprosaistid), kinoekraanil ja lavalaudadel. Selles avaldus omamoodi vastureaktsioon industrialiseerimisele ja linnastumisele. Protesteeriti ka kirikute hävitamise vastu. Elanikkonna mõtleva osa hulgas hakati idealiseerima tsaariaega ja valgekaartlasi, kelle elegantsed maneerid olid teravas kontrastis partei- ja nõukogude tšinovnikute lumpenliku kultuurituse, matsluse ja räige ropendamise. Osa vene intelligentsist pani kahtluse alla Venemaa ja maailma ajaloo marksistlikku interpretatsiooni ning avastas nõukogude aja eelsed ajaloolased (Nikolai Karamzin, Vassili Tatištšev, Vassili Kljutševski jt) ja filosoofid (Vladimir Solovjov, Nikolai Berdjajev, Lev Šestov jt).

Vene rahvuslusel olid oma salajased toetajad ka kõige kõrgemas võimuešelonis, milleks oli nn Aleksandr Šelepini grupp. Šelepin oli alates 1943. aastast Üleliidulise Leninliku

Kommunistliku Noorsooühingu (ÜLKNÜ) Moskva linnakomitee sekretär, aastail 1952–1958 ÜLKNÜ Keskkomitee (KK) esimene sekretär, 1958. aasta aprillist detsembrini NLKP KK osakonnajuhataja, 1958–1961 KGB esimees ning seejärel kuni pensionile saatmiseni 1967. aastal NLKP KK sekretär.

Vahest kõige otsesemaks venelaste rahulolematuse allikaks ja selleläbi ka vene rahvusluse tekke tõukejõuks, oli rahva huvide eiramine N Liidu välis- kui ka sisepoliitika elluviimisel. N Liidu ametlikuks riiklikuks poliitikaks oli nagu tsaaride aegu impeeriumi idee ehk suurriiklus. Välispoliitikas üritati oma mõju laiendada kõikvõimalike vahenditega (sõjaline sissetung, propaganda, šantaaž, terrorism jne). Paraku nõudis selline väline agressiivsus ülisuuri ressursse, mida ammutati riigi majanduse ja rahva heaolu arvel. Tagajärjeks oli Läänest mahajäämine nii teadus-tehniliste saavutuste vallas, eriti aga elatustasemes, mis väljendus kroonilises toiduainete-, tarbekaupade ja elamispinna puuduses ning laokil taristus, tootmises valitsevas ebamajanduslikkuses, käpardlikkuses ja varastamises ning kõigis eluvaldkondades vohavas korruptsioonis. N Liit nagu ka Putini Venemaa kujutas endast tegelikult tuumaketidega Ülem-Voltat, kes suutis end kehtestada mitte eesrindliku majanduse, teaduse või kultuuri kaudu, vaid sõjalise jõuga ähvardades ja tuumamalakaga vehkides.

See kõik põhjustas venelastes meelehärmi ning närivat alaväärsustunnet. Nii nagu tänavapäevalgi, kummitas venelasi ka toona küsimus, miks keegi neid ei austa ega armasta. Venelasega viina võttes tuli varem või hiljem vastata küsimusele: „ты меня уважаешь? – kas sa mind austad?“. Rahvas sai aru, et N Liidul ei ole tõelisi sõpru, on vaid kannupoisid „sotsialistlikule arenguteele asunud“ vähearenenud maade hulgast, keda poputatakse oma rahva arvel. Teiseks levinud rahulolematuse põhjuseks oli laialt levinud arusaam, et mittevene rahvastele antakse privileege, mida venelastel pole. Ja muidugi leiti kiiresti süüdlased, kelleks olid esmajoones juudid, kes olid üksteist upitades hõivanud juhtohjad majanduses, massimeedias, kultuuris ning nn Kremli naiste³ kaudu ka poliitikas.

Sellelt pinnalt võrsus vene rahvuslaste vastasseis kommunistliku võimuga, mis rahvuslaste arvates ei hoolinud vene rahvast ega kaitsnud tema huve. See vastasseis väljendus nii avalikus tegevuses kui ka põrandaaluste gruppide ettevõtmistes.

Esimesel juhul, nagu sel ajal tavaks, kasutasid ka vene rahvuslased oma vaadete propageerimiseks ära komsomoli võimalusi. Näitena olgu siinkohal esitatud „Noore marksisti ülikooli“ („Университет молодого марксиста“ – NMÜ) juhtum. Noorsoo hulgas üha süveneva „läänestumise“ vastase võitluse tõhustamise ettekäändel otsustati komsomoli Moskva linnakomitee baasil korraldada loengukursusi kõigile soovijaile. Ettevõtmine, mis sai nimetuseks NMÜ, pidi noorte seas propageerima nõukogude ja välismaa sotsiaalteaduste kõige uuemaid saavutusi, esmajoones filosoofiat ja sotsioloogiat, mis läksid tol ajal N Liidus moodi. NMÜ üritustest kujunesid üsna suure sõnavabadusega diskussiooniklubid, kus esinesid tuntud ühiskonnateadlased ning kus arutati kõige erinevatel teemadel.

Nagu ajalugu on korduvalt näidanud, kipuvad arvamusevabaduse tingimustes juhtohjad ürituse ideoloogiliste suunajate käest ära libisema. Nii juhtus ka NMÜga. Skandaal puhkes 1965. aasta sügisel, kui komsomoli linnakomitee instruktor V. Skurlatov valmistas üheks diskussiooniks ette dokumendi, mis kandis pealkirja „Moraalikoodeks“ („Устав нрав“). See oli ülimalt radikaalne natsionalistlik manifest, milles kutsuti üles tõsta noorsoo kasvatamisel esiplaanile „südame ja vere hää“ ja innustama noorsugu permanentsse surmaheitlusele oma rahva kosmilise missiooni nimel. Rahvuse moraalse puhtuse tagamiseks tuli luua kastisüsteem, tõsta esile esivanemate ja sõdalaste kultus, militariseerida noorsugu, arendada sportimist, karistada karmilt iga üleastumise puhul, tuua päevavalgele intelligentsi

³ Vene rahvuslaste seas ja ka rahva seas oli laialt levinud arvamus, et sionistid sokutavad juuditare N Liidu võimumeestele naiseks, et nende kaudu mõjutada riigivalitsemist. – Autori märkus.

alatud ettevõtmised, viia sisse ihunuhtlus jne. Välismaalastele andunud neidusid tuli häbimärgistada ja nad steriliseerida.

Skurlatov paljundas rotaprindil 50 „Koodeksi“ eksemplari ja jagas need potentsiaalsete diskussioonil osalejatele vahel laiali. Sealt levisid need liberaalse intelligentsi ringkondadesse ning sattusid ka välismaale. Ehkki suures osas vastasid „Koodeksi“ postulaadid N Liidu ametlikule poliitikale (patriotism, sõdurivapruse ülistamine, sportimine, võitlus noorsoo moraalse laostumise vastu jne) ning kattusid ka avalikustamise mittekuuluvate seisukohtadega (ksenofobia, liberaalse intelligentsi seisukohtade eitamine), tundusid näiteks ihunuhtlus ja steriliseerimine siiski liialt ülesoolatutena, et mitte öelda natsistlikena. Skurlatov, kellele heideti ette kiindumust natsionaalsotsialismi, vallandati töölt ja heideti välja komparteist. NMÜ aga suleti.⁴

1950. aastate teisel poolel tekkis nagu seeni pärast vihma kogu N Liidus põrandaaluseid noorterühmitusi. Mittevene aladel olid need rühmitused rahvusliku vastupanu kandjad. Moskvast, Leningradis ja teistes Venemaa linnades aga organiseerusid põrandaalustesse gruppidesse peamiselt „tõelised kommunistid“, kes pärast Stalini ametlikku hukkamõistu asusid nõudma naasmist „tõeliste leninlike ideaalide“ juurde. Ent ei puudunud ka vene rahvuslusi propageerivad seltskonnad. Mõnd sellist rühmitust on kirjeldanud oma vene rahvusluse ajalugu käsitlevas monograafias Nikolai Mitrohhin.

1955. aastal moodustati Moskvast autojuht V. Polenovi ja Gorki-nimelise kirjandusinstituudi kaugõppeüliõpilase J. Pirogovi poolt põrandaaluse rühmitus nimetusega Rahvuslik-Demokraatlik Partei (Народно-демократическая партия). Asutajate sõnul tingis rühmituse loomise rahulolematuse „parteilastega“, kes ei hooli lihtsatest inimestest. Rühmitus välistas igasuguse kompromissi kommunistliku võimuga ja seadis eesmärgiks selle likvideerimise relvameetoditega. Nendega liitus pedagoogilise instituudi kaugõppetudeng V. Solonev, kes oli läbikukkunud kirjanik, ent kompartei liige 1953. aastast. Kuigi teda oli korduvalt sõjaväelistest õppeasutustest välja heidetud, oli ta sellegipoolest reservnooremleitnant. Sõjaväelise auaste tõttu pidi temast saama rühmituse juht.

1956. aasta keskpaiku koostas Solonev Vene rahvusliku partei (Русская национальная партия) programmi, mis aga ei leidnud kaaslaste poolt heakskiitu selle „otseselt natsistliku – elajaliku ja inimvaenuliku“ sisu pärast. Muuhulgas nähti selles ette juutide täielikku hävitamist. Sama aasta lõpul koostas Polenov Venemaa rahvuslik-demokraatliku partei programmi, mille põhipostulaatideks olid antikommunism ja antisemitism. Programmis nähti ette kapitalistlikku majandust ja eraettevõtlust, presidendivõimuga demokraatiat, sõltumatute ühiskondlike organisatsioonide loomist ning kõikide juutide väljasaatmist Vene riigi territooriumilt. Juudiküsimus oli programmi autorile üldse esmatähtis. Nii näiteks soovitas Polenov suhelda juutidega ainult läbi „marli“. Programmi arutelu käigus tekkisid rühmituse liikmete vahel teravad erimeelsused, mille tagajärjel Solonev lahkus grupist. Tema asus koostama (levitamise kohta andmed puuduvad) Hruštšovi vastaseid lendlehti. Lisaks sellele tegi ta ümber oma koostatud programmi, millele andis nimetuse Vene rahvuslase duuma (Дума русского националиста).

Solonevi eemaldumise järel rühmituse juhiks saanud Polenov koostas 1958. aasta kevadel ühes Pirogoviga lendlehe, milles oli juttu rasketest elutingimustest ja üleskutse peksta kommuniste. Kirjutusmasinal paljundatud lendlehtede postkastidesse poetamine ja seintele kleepimine tõi peagi kaasa sisse kukkumise. 13. jaanuaril 1959 toimunud kohtuprotsessil mõisteti Vene NFSV kriminaalkoodeksi §-de 58-10 p 1, 58-11 ning N Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947 seadluse § 1 (nõukogudevastase grupi moodustamine ja osalemine selle tegevuses) Solonevile, Polenovile ja Pirogovile 7, G. Ukurovile 5, S. Moltšanovile 4 ja

⁴ Шубин Александр Владленович. Диссиденты, неформалы и свобода в СССР <http://www.litres.ru>: Вече; Москва; 2008, lk 406; Митрохин Николай. Русская партия: Движение русских националистов в СССР. 1953—1985 годы. – „Новое Литературное Обозрение“. Москва, 2003, lk 285-291.

L. Sergejevile 2½ aastat vabadusekaotust. Karistuse kandsid nad Mordva ANSV poliitvangilaagrites.⁵

Mitrohhin on kirjeldanud ka A. Dobrovolski rahvuslaste gruppi, mis moodustus Ungari sündmuste mõjul Moskva Kalantševski rajooni tööliskoortest 1956. aasta detsembris. Seltskond nimetas end Venemaa rahvuslik-sotsialistliku parteiks (Российская национально-социалистическая партия). Selle liikmed andsid töötuse „peksta mente ja kommuniste“. Kommuniste vihati nende silmakirjalikkuse pärast – sõnades lubasid nad õiglust, ent tegelikkuses nautis seda üksnes nomenklatuuri ladvik. Ideed olid kommunistidel kaunid, ent samas nähti, kuidas rahva teenrid sõidavad ringi „Tšaikatega“, rahvas aga kannab kummikuid ja vatikuubesid. Juute vihati nende merkantilismi – „galanterii“ pärast. Samas imetleti saksa natse nende välise hiilguse, distsiplineerituse, otsustavuse ja antisemitismi pärast. Grupi liikmetel oli tavaks tähistada pidulikult Hitleri sünnipäeva.

Dobrovolski sõnul oli rühmituse liikmeid 30 ringis. Enamik neist olid 7klassilise haridusega tööliskoored, kes pidasid end lõngusteks⁶, armastasid lääne filme, kus näidati noori, kellele meeldis juua ja tantsida rock'n'rolli saatel. Filmide mõjul olid neil arutelud, kus võrreldi noorte vaba elu läänes nõukogude kasarmulaadse eksistentsiga. Lõngused püüdsid riietuda lääne stiilis, käisid tantsupidusid ning kaklesid „huligaanide“ ja „komsomolidega“ – operatiivsalkade liikmetega. Lisaks kaklustele, kisti 1. mail ja 7. novembril maha riigilippe ning loendati laternaposte. Seda tehti saamaks teada, et kas neid jätkub kõigi kommunistide jaoks, et neid „Ungari moodi“ jalgupidi üles puua. Poodute alla pidi veel süüdatama lõke. Dobrovolski korteris lasti väikesekaliibrilisest püssist märki Lenini portree pihta. Vaimsest enesetäiendamisest grupi liikmed suurt ei hoolitud, küll aga füüsilisest, kuna seda peeti hädavajalikuks löömingutes osalemisel.

Grupi tegevuse annaalistesse jäi kaks suuremat etteastet. Esimene toimus 1957. aasta suvel. 20 grupi liiget marssisid ülemaailmse noorsoo- ja üliõpilasfestivali rongkäigus kandes viit loosungit tekstiga „Elagu Vaba Ungari“ („Да здравствует Свободная Венгрия“). Sammuti Kirovskaja metroojaamast kuni Krasnõje Vorota jaamani, ent üldises melus ei pandud nende plakateid tähele.

Teine aktsioon, milleks oli lendlehtede üleskutsega „Surm kommunistidele“ levitamine, tõi kaasa sisse kukkumise. 23. mail 1958 arreteeriti Moskva Riikliku Ülikooli I kursuse ajalooüliõpilane Dobrovolski ning 5. augustil mõisteti talle Moskva linnakohtu poolt KrK § 58-10 lg 1 alusel 3 aastat vabadusekaotust. Tema oli ainuke, kes vangi läks, kuna võttis kogu süü enda peale. Teised vangistatud grupi liikmed aga ajasid kogu süü Dobrovolski kaela. Nemad lasti kohtusaalist vabadusse.⁷

1960.-70. aastatel levisid üle kogu N Liidu kõiksugu piiriteadused (parapsühholoogia, UFOd, jooga ja muu idamaine müstika, hüpnoos, Filipiinide imeravitsejad ehk hiilerid, Tunguusi meteoriidi ja kuulsa kunstniku Nikolai Roerichi poolt kirjeldatud Šambala saladused jne). Enamasti tegelesid sellega õpingud pooleli jätanud ulaharitlased, ent huvilisi oli ka tõsiteadlaste seas. Sellel pinnasel võrsusid ka vene etnorahvusluse kuulutajad.

Etnorahvuslastest tuntuim oli nn Fetissovi grupp, kes ise nimetas end „„Süsteemiteooriate“ uurimise ühinguks“ („Общество изучения „теории систем““). Ühingu moodustati muististe kaitse liikumise koosseisus. Selle juhiks sai jõelaevanduse spetsialist, II järgu kapten, endine Vaikse ookeani laevastiku ülemas asetäitja Aleksandr Fetissov. Pärast kompartei XX kongressi oli Fetissov protestiks kompartei poliitika vastu lahkunud N Liidu TA transpordi kompleksprobleemide instituudist ja asunud ühes tehases töötama treialina. 1960. aastal arreteeriti ta KGB poolt tehase ametiühingut kritiseerivate lendlehtede eest ja

⁵ Митрохин... , lk 169-178.

⁶ Vn k „стиляга“. – Autori märkus.

⁷ Митрохин... , lk 191-198.

paigutati Leningradi eripsühhiaatriahaiglasse. Kuid juba aasta pärast sai ta sealt välja ja suundus tööle veemajanduse instituuti. Muide, komparteist teda välja ei heidetud.

Süsteemiteooria pooldajad üritasid leida sellele teooriale praktilist rakendust ühiskonnaprobleemide lahendamisel. Fetissovi omalt poolt pikkis sinna sisse vene rahvuslust, antisemitismi, intelligentsivaenamist (tema tüüpiliseks küsimuseks vestluskaaslasel oli: „Kas te olete venelane või intelligent?“) ja vulgaarmarksistlikku fraseoloogiat. Oma ideede propageerimiseks kasutasid fetissovlased ära tehnikakõrgkoolides peetavaid loenguid. Kui need võimude poolt keelati, muutis Fetissovi taktikat. Ta ilmus väitekirjade kaitsmistele ja pidas seal oma vaateid propageeriva kõne. Fetissovi kirjatööde kohta andmed puuduvad.⁸

N Liidu dissidentluse ajaloo kanoonilise narratiivi koostaja Ljudmila Aleksejeva hinnangul kirjeldas Fetissovi inimkonna ajalugu kui võitlust korra ja kaose vahel. Tema arvates väljendus kaos juudi rahvuses, kes olid kaks tuhat aastat tekitanud Euroopas korralagedust, kuni selle kaose teele astusid vastu germaani ja slaavi alged – Hitleri ja Stalini totalitaarsed režiimid. Ehkki nad said kaotuse osalisteks, hindas Fetissovi Neid kui positiivseid ajaloolisi faktoreid. Fetissovi majandusprogrammi kuulus N Liidu Euroopa osa deindustrialiseerimine ja deurbaniseerimine ning seal vanaaegse talupoegliku kogukondlikkuse taastamine. Tööstus tuli üle viia Siberisse ja sinna tuli ümber asustada ka töölised.⁹

Moskva õiguskaitstjate häälekandja Jooksvate sündmuste kroonika (Хроника текущих событий – JSK) konstateeris, et Fetissovi ideedel oli pooldajaid nii tehnilise- kui ka humanitaarintelligentsi hulgas. Eriti läksid need ideed peale kasina haridusega inimestele, kes loomuomast pooldasid lihtsaid ja selgeid vahendeid maailma ümberkorraldamiseks. Fetissovi grupile oli omane äärmine demokraatiavastatus. Nii näiteks ütles Fetissovi vangistatud kirjanike Andrei Sinjavski ja Aleksandr Danieli kohta, et nad tuleks maha lasta. 1968. aasta kevadel arreteeriti Fetissovi ja kolm tema pooldajat (arhitektid V. Bõkov, M. Antonov ja O. Smirnov) ning paigutati psühhiaatriahaiglasse.¹⁰

Sarnaselt dissidentlikule samizdatile eksisteeris ka vene rahvuslaste omakirjastus. Selleks olid mitmesuguseid lendlehed, põrandaaluste organisatsioonide dokumendid, „Kremli naiste“ nimekirjad, kirjutis „Siioni tarkade protokollid“, avaldused arhitektuurimälestiste ja loodusobjektide kaitseks jne. Võrreldes õiguskaitstjate omakirjastusega, ei olnud selle samizdati levik siiski kuigi suur.

Fetissoville lähedasi vaateid kajastas ka 1960. aastate lõpul ilmunud anonüümne omakirjastuslik dokument „Rahvuse sõna“ („Слово нации“), mis kandis allkirja „Vene patrioodid“ („Русские патриоты“). Patrioodid polemiseerisid tuliselt kodumaiste (ja kõigi teiste) liberaalidega, süüdistades neid jõuetuses ja nende ideede hukatuslikkuses Venemaa jaoks. „Vene patrioodid“ astusid välja „rassipuhtuse eest“, mida rikub „korrapäratu hübriidiseerimine“, „suure, ühtse ja jagamatu Venemaa taassünni“ ning õigeusu kui vene rahvusliku religiooni eest.¹¹ Mitrohhini andmetel oli selle kirjutise põhiautoriks Anatoli Ivanov (Skuratov), kes konsulteeris vangilaagris vene rahvuslasteks saanud Vladimir Ossipovi ning vaimulik Dmitri Dudkoga. Olgu märgitud, et see kirjutis oli vastuseks omakirjastuses ringlevale mahukale dokumendile pealkirjaga „Nõukogude Liidu Demokraatlike Liikumise programm“.¹²

⁸ Митрохин..., lk 327-331.

⁹ Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: новейший период. – Моск. Хельсинк. группа, 2012, lk 355.

¹⁰ JSK nr 7, 30.04.1969. – <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>

¹¹ Алексеева ..., lk 355

¹² Põrandaaluste Eesti demokraatide Sergei Soldatovi ja Artem Juskevitsi poolt 1969. aasta oktoobris valminud „Nõukogude Liidu Demokraatliku Liikumise programm“ üritas sõnastada kõigi N Liidu ikestatud rahvaste rahvusliku vabadusvõitluse eesmärgid ja nende saavutamise vahendid. Programm koosnes 12 peatükist. Põhiteesiks peeti dokumendis programmisust, mis tähendas, et oldi vastu poliitilisele deideologiseerimisele.

Fetissovi ja „Rahvuse sõna“ liini arendas edasi liftimehena leiba teeniv Moskva intelligent Gennadi Šimanov. Viljaka omakirjastuse autori arvukate kirjutiste põhisõnumiks oli nn šimanovlik doktriin vaimse kriisi ületamiseks Venemaal. Kriisi oli esile kutsunud kommunistliku utoopia krahhi, lääne ühiskonnamudelite viletsus, industriaal-ökoloogiline kriis, sõjaline oht Hiina poolt ning sisemised protsessid, mis seisnesid elanikkonna kodanlustumises ning vaimses-kõlbelises allakäigus.

Šimanov kurvastas tema silma all toimuva vene rahva mandumise, venelaste täieliku elus mitteorienteerumise, perekondade lagunemise, vaimse kindlusetuse, liigjoomise, liiderdamise ning üldise perspektiivituse pärast. Tema hinnangul pidid venelased tegema läbi vaimse uuestisünni, taastama oma rahva võimsuse ja kuulsuse, et nad saaksid täita oma ajaloolist missiooni, mille pärast läkitaski jumal Venemaale ja venelastele kõik nende poolt läbielatud katsumused. Katsumusteks olid Šimanovi arvates Peeter I reformid, Oktoobrirevolutsioon, Gulag jne. Kuid kõik need ohvrid pidid saama lunastatud „ülemaaailmselt levitatud taassünni läbi teinud õigeuskliku kristluse askeetliku ja vaimse tsivilisatsiooniga“.

Šimanovi pakkus välja idee nõukogude režiimi religioosse ja totalitaarse iseloomu ärakasutamiseks, ühendamaks leninismi (peamiselt selle õpetust parteist) õigeusuga. Tema hinnangul oli ainult nõukogude võim, võttes vastu õigeusu, võimeline alustama suurt maailma ümberkujundamist, mis võib saada instrumendiks tuhandeaastase riigi loomiseks maa peal tänu oma ülimalle, ennenägematule ainuvalitsuslikkusele.

Vene õigeuskliku riigi tulevik, nagu ka praegune N Liit, pidi Šimanovi kohaselt jääma ideokraatseks, st sel peab olema ainus, vähimatki teisitimõtlemist välistav, ideoloogia. Vastavalt sellele lahendas Šimanov ka rahvusprobleemi. Tema arvates ei olnud N Liit killustatud rahvaste mehhaaniline konglomeraat, vaid müstiline organism, mis moodustas eesotsas vene rahvaga üksteist vastastikku täiendavatest rahvustest väikese inimkonna – suure inimkonna alge ja vaimse detonaatori, mis hakkab maailma õigeusustamise protsessis suurenema.¹³

Kõige silmapaistvamaks vene rahvuslaste salaorganisatsiooniks oli Ülevenemaaline sotsiaal-kristlik rahvavabastusliit (Всероссийский социал-христианский союз освобождения народа – ÜSKRVL). Erinevalt eelpoolkirjeldatud ulaharitlaste poolt juhitud ja poolkriminaalidest liikmetega gruppidest, keda ühendas peamiselt viha kommunistide vastu ja antisemitism, moodustus ÜSKRVL Leningradi ülikooli üliõpilastest. Seda seltskonda, kes oli pühendunud vene kultuuri ja filosoofia uurimisele, on nimetatud ka Berdjajevi ringiks.

Selleks, et liikumine seaks endale selged sihid, oli vaja koostada programmilisi dokumente, kus oleksid ära toodud ühiskonna arengujooned. Teiseks oluliseks jooneks oli radikaalsus. Otsustavalt öeldi programmis lahti sotsialismi igasugustest vormidest ning ei soovitud leppida mitte mingisuguste ennast täielikult kompromiteerinud nõukogude ühiskonna pinnapealsete parandustega. Kolmandaks põhimõtteks oli solidaarsus, mis tähendas, et oldi vastu poliitilisele isolatsioonismile. Taheti teha koostööd kõigi nõukogude režiimiga opositsioonis olevate poliitiliste gruppide ja liikumistega. Neljandaks põhimõtteks oli organiseeritus: oldi vastu anarhilisele individualismile, leiti, et vaid koondudes ühise ideoloogia alla ja ühendades kõik demokraatlikud jõud, võib saavutada püstitatud eesmärgid. Viiendaks põhimõtteks oli konspiratiivsus. Oldi veendunud, et totalitaarses riigis ei saa käituda nii nagu vabas ühiskonnas. Samuti tõdeti, et avalikud võitlejad on kergeks saagiks repressiivorganitele. Ka tauniti avaliku tegevusega paratamatult kaasas käivat suhtelist lojaalsust kehtivale režiimile ja selle mängureeglite paratamatut omaksvõtmist. Kuuendaks põhimõtteks oli vägivalldatus. Otsustavalt oldi vastu vägivaldsete vahendite kasutamisele oma eesmärkide saavutamiseks.

1970. aasta juunis valmisid NLDLi taktikalised alused, mis käsitlesid liikumise ideoloogilisi ja organisatsioonilisi aluseid, konspiratsiooni ja informatsiooni leviku küsimusi, väljendasid suhtumist ühiskondlikesse jõududesse, käsitlesid poliitilist jälitamist, aresti, ülekuulamist, kohut, vangistust, asumisele saatmist ja tegutsemist grupi hävitamise puhul, analüüsiti ka demokraatliku liikumise ajaloolist tähendust. Mõlemale dokumendile kirjutati alla Nõukogude Liidu Demokraatliku Liikumise Koordinatsiooninõukogu. – Autori märkus.

¹³ Алексеева ..., lk 355-357.

ÜSKRVL moodustati 1964. aasta algul, s.o ajal mil põrandaaluste opositsioonigruppide kõrgaeg oli lõppenud ning asendunud tärkava õiguskaitseliikumise ehk dissidentlusega. Põrandaalused opositsioonigruppide tegevuse soikumine oli toimunud tänu sellele, et nende suhtes oli KGB võtnud kasutusele sootuks uue taktika. Enam ei kiirustatud põrandaaluste gruppide liikmeid arreterima ja vangilaagrisse saatma, kuna mõisteti, et „poliitvangi ülikoolist“ naasnute näol tuleb edaspidi tegemist teha veendunud vastalistega, kellel on laialdasi sidemeid mõttekaaslastega üle kogu N Liidu. Selle asemel püüti neid nn profülaktiliste meetmete tulemusena tasalülitada. Enamasti õnnestus tšekistidel „eksinud hinged“ õigele rajale juhtida, kuid mõnikord tuli ette ka arreterimisi.

ÜSKRVLi moodustasid Leningradi Riikliku Ülikooli haridusega japanoloog Igor Ogurtsov ja lingvist Mihhail Sado. Organisatsiooni asutamine toimus 1964. aastal Sado korteris, kus Ogurtsov luges ette sõjalis-poliitilise organisatsiooni ÜSKRVLi poliitilise programmi. Peale eelnimetatute osalesid veel nende kauaaegsed sõbrad: filoloog Jevgeni Vagin ja juuratudeng Boriss Averitškin. Esialgu oli kavas luua ulatuslik sotsiaal-kristlik liikumine, mis kasutaks nii avalikke kui ka põrandaaluseid võitlusmeetodeid. Ent üsna pea otsustati tegutseda üksnes põranda all.

Lõpliku kuju omandas programm järgmisel aastal.¹⁴ Programm jagunes kaheks osaks. Negatiivne osa koosnes Milovan Djilase teosest „Uus klass“¹⁵ ammutatud kommunistliku süsteemi kriitikast. Positiivne programm oli koostatud Berdjajevi teose „Uus keskaeg“ („Новое средневековье“) põhjal. Lisaks põhiprogrammile koostas Ogurtsov ka miinimumprogrammi, mis kandis nimetust „Rahva harta“ („Народная хартия“). See koosnes 36st punktist ja pidi tagama ÜSKRVLi legaalse funktsioneerimise „üleminekuperioodil“.

Nelja asutajaliikmete vahel jagunesid organisatsiooni juhtimisülesanded järgmiselt: Ogurtsov – juht; Vagin – ideoloogia; Sado, kes oli endine Leningradi meister kreekarooma maadluses ja teeninud dessantvägedes – töö isikkoosseisuga ja vastuluure; Averitškin – arhiivindus ja liikmete nimekirjad. Iga ÜSKRVLi astuja pidi andma vandetõotuse ja täitma 50 küsimusega ankeedi. Konspiratsiooni kaalutlustel tuli tal see ankeet hiljem ise ära põletada. Ent sellest tehti salaja koopia, mis šifreeriti ja säilitati organisatsiooni arhiivis.

Kolme aasta jooksul liitus organisatsiooniga 28 isikut mitmetest linnadest ning arvel oli veel 30 liikmekandidaati. Ent 1966. aasta teisel poolel liikmete arvu kasv peatus. Tõenäoliselt tingisid selle ÜSKRVLi range konspiratsioonimeetmed: selle liikmed olid jagatud kolmikutesse ning igaüks tundis vaid kolmiku teist liiget ja kolmiku vanemat.

Igapäevatöös juhinduti dokumendist „Eeskiri nr 1“ („Наставление № 1“), mille kohaselt pidi iga organisatsiooni liige värbama vähemalt ühe uue liikme, aktiivselt tegelema kirjanduse levitamise ja eneseharimisega. ÜSKRVLi tegevusest kõrvale hoidjate ja organisatsiooni reetjatega pidi tegelema aukohus. Organisatsiooni liikmetele tehti selgeks, et üheks aktsepteeritavaks võitlusmeetodiks on ka terror. Liikmeks astumisel anti neile otsesõnu mõista, et organisatsiooni huvide reetmise korral ootab neid surm. Muuhulgas tuli vastuvõttuankeedis deklareerida relva või laskemoona olemasolu. Mõnel juhul relvad leidsidki. Iga organisatsiooni liige pidi oma palgast maksma 10% organisatsiooni kassasse. Raha kasutati kirjutusmasinate, fotoaparaatide ja -tarvete hankimiseks ning seati sisse mitu fotolaborit.

Kirjanduse levitamise ja eneseharimise kõrval kavandati ka tõsisemaid aktsioone. Nende läbiviimiseks koostati linna tähtsamate objektide nimekiri. Püüti välja uurida Leningradi sõjaväeringkonna kindralite kodused aadressid, et vajadusel nad oma kodus arreterida. Samuti uuriti, kuidas valmistada pomme. Ent kuna juhtohjad organisatsioonis olid

¹⁴ Vt <http://vshson.narod.ru/programma-bbed.html>

¹⁵ Milovan Djilas. Uus klass: kommunistliku süsteemi analüüs. – New York: Praeger, 1958; Jaan Isotamme andmetel oli selle raamatu tõlkijaks väliseesti ajakirjanik, kirjanduskriitik, toimetaja ja kirjastaja Hellar Grabbi. – Autori märkus.

humanitaaride käes, jäid terroristlikud plaanid üksnes uitmõteteks. Selle asemel pühenduti Berdjajevi teoste ja muu kirjanduse hankimisele, paljundamisele ja levitamisele. Paljundati ja levitati ka organisatsiooni liikmete (Ogurtsov, Vagin, Averitškin, Georgi Botševarov, Mihhail Konossov) kirjutisi, mis olid valdavalt ajalooteemalised ja publitsistlikud.

1966-67. aasta talvel oli arutlusel omakirjastusliku bületääni ja ajakirja „Sotsiaal-kristlik Isamaa“ („Социал-христианское Отечество“) väljaandmine. Plaaniti ka oktoobripöörde 50. aastapäevale pühendatud lendlehtede, pealkirjaga „50 vabanemisloosungit“ („50 лозунгов освобождения“), koostamist. Selleks hangiti 41,5 kg trükišrifti, mustalt turult osteti trükivärvi ja tehti ettevalmistusi trükipressi kokkupanemiseks. Ent vahele tuli arreteerimine. Enne seda jõudis Vagin siiski koostada „Metoodilised juhised ÜSKRVLi liikmete ideoloogiliseks ettevalmistamiseks“ („Методологическое руководство по идеологической подготовке членов ВЦХСОН“) ja „Eeskirja nr 2“.

ÜSKRVLil olid ka mõned väliskontaktid. Välismaalt saadi kirjandust ja paljundusvahendeid. Omalt poolt suunati läände omakirjastuse materjale, mille hulgas oli näiteks Jevgenia Ginzburgi mälestused „Крутой маршрут“ („Karm marsruut“).¹⁶

Aleksejeva hinnangul oli ÜSKRVLi liikmete ideoloogiaks nende poolt väljatöötatud sotsiaalkristlus ehk „kristlik sotsialism“. See oli kolmas tee, mis polnud kommunism ega kapitalism ning kujutas endast nõukogude ühiskondliku ja majandusliku struktuuri ümberkujundamist kristliku eetika kaudu. Kristliku sotsialismi kirjeldamisel tugineti peamiselt Berdjajevi, varajase Solovjovi ja Dostojevski ideedele. ÜSKRVLased seadsid eesmärgiks nõukogude totalitarismi likvideerimise ja „tervemõistusliku tasakaalu isiksuse ning ühiskonna ja riigi vahel“ taastamise, kusjuures tähtis koht oli inimese isiksuse taastamisel. Ühiskondliku kasvatusüsteemi poolt oli nõukogude inimese teadvusse juba lapsest peale sisendatud revolutsioonilisust. Seetõttu piisas nende arvates valitseva süsteemi vägivaldsest ja valelikust iseloomust läbinägemisest, et revolutsiooniline laeng muudaks oma sihtmärgi ja pöörduks selle vastu. Lähtudes sellest, nägi ÜSKRVL oma peamise ülesandena vaimse uuendamise tee kindlaks määramist ja tulevase riigi mudeli välja pakkumist. Tulevikuriik pidi olema nii rahvuslik kui kristlik. Ühiskonna- ja ka riigielus omistati tähtis roll kirikule, mida trakteeriti kui „usklike vaba kogukonda“.

Programmi järgi väljendus riigi kristlik iseloom Peakirikus, mis pidi kolmandiku osas koosnema õigeuskliku hierarhia liikmeist ja kahe kolmandiku osas eluajaks valitud „rahva väljapaistvatest esindajatest“. Peakirikul ei pidanud olema administratiivseid funktsioone ja õigust seaduste algamiseks, kui sel pidi olema õigus vetostada mistahes seadus või valitsuse tegevus, mis ei langenud kokku sotsiaalkristluse põhimõtetega. Tulevase riigi juht pidi valitama Peakiriku poolt ja kinnitama rahvahääletusega, ta pidi olema aruandekohustuslik Rahvuskogule.

Majanduse aluseks pidid saama iseseisvad rahvuslikud korporatsioonid ja individuaalne põllumajandus. Maa pidi kuuluma riigile, kuid seda võidi eraldada individuaalseks kasutamiseks. Peamised tööstusharud – elektroonika, transport jm – pidid samuti kuuluma riigile. Töövõtt ja palgatöö oli lubatud ainult vastastikuste kokkulepete alustel.

Aleksejeva märgib, et need mõtted ja otsingusuunad olid 60. aastate keskpaiga jaoks võrdlemisi tavatud. Tol ajal kulges enamuse riigi tulevikule mõtlemaid inimesi piki marksistliku analüüsi radu. Väljapääsuotsingud olemasolevast reaalsusest olid samuti märgistatud marksistliku mõtlemise pitseriga. ÜSKRVLi erilisus ei väljendunud üksnes marksistlikust ideoloogiast lahti ütlemisses, vaid oldi valmis ka otseseks tegutsemiseks. Nii näiteks oli ÜSKRVLi programmis sätestatud, et iga selle organisatsiooni liige „ei ole mitte ainult propagandist ja organisaator, vaid ka sõdur“. ÜSKRVL kujutles end teatava võitleva orduna,

¹⁶ Митрохин..., lk 221-230.

mis pidi olema valmis juhtima antikommunistlikku liikumist Venemaal, kui selline liikumine peaks tekkima.¹⁷

Mitrohhini andmetel sai KGB ÜSKRVLi olemasolust esmakordselt andmeid 1966. aastal endise poliitvangi A. Gidoni kaudu. Gidon oli vangilaagrist vabanenuna omandanud kodulinna Leningradis kangelase oreooli. Ent tegelikult oli teda KGB poolt juba laagris koputajaks värvatud. Gidoni naasmisel Leningradi ülikooli¹⁸ püüti teda otsekohe kaasata ÜSKRVLi tegevusse ja see ettevaatamatus saigi organisatsioonile saatuslikuks.

Lisaks Gidonile oli KGBle teinud ÜSKRVLi kohta ettekande Leningradi täppismehhaanika ja optika instituudi töötaja V. Petrov.

1967. aasta veebruaris arreteeriti Leningradis, Petroskois, Irkutskis ja Tomskis ligikaudu 60 ÜSKRVLiga seotud isikut. 2.-3. detsembril Leningradi linnakohtus toimunud kohtuprotsessil mõisteti KrK § 64 (kodumaa reetmine) ja § 72 (nõukogudevastase organisatsiooni moodustamine) Ogurtsoville 15 aastat vabadusekaotust (neist 7 türmis) ja 5 aastat asumist, Sadole 13 aastat vabadusekaotust (neist 3 türmis), Vaginile ja Averitškinile 8 aastat vabadusekaotust. 14. märtsist kuni 5. aprillini samas toimunud kohtuprotsessil mõisteti vangilaagrisse veel 17 organisatsiooni lihtliiget, kelle karistused varieerusid 10 kuust kuni 7 aastani.¹⁹

Mitrohhini hinnangul oli ÜSKRVL näol tegemist järjekordse näitega, milleni nõukogude tingimustes viib täiskasvanud mehi lapsemeelsus ja valgekaartlik romantika. Nende vangilaagris tekkinud kangelaseoreool murenes mõne liikme ilmse antisemitismi tõttu. Pärast vangistusest vabanemist ei mänginud organisatsiooni liikmed opositsiooniliikumises mitte mingisugust rolli, kuna nad ei suutnud vabaneda oma vandenõuteooriatest ja põrandaaluse võitluse meetoditest. See aga oli tupiktee.²⁰

Mitrohhin lisab, et ÜSKRVL oli viimane katse luua suuremat põrandalust vene rahvuslaste organisatsiooni.²¹

Järgnevalt kirjeldab kaks aastat hiljem 15. aprillil 1969 Leningradis arreteeritud Nikolai Brauni poolkriminaalse grupi juhtumit.

See seltskond, kelle süüasja peab Mitrohhin KGB poolt fabritseerituks, koosnes seitsmest liikmest. Kaks nende seast olid „poliitilised“, kaks kriminaalid. Viimased olid röövinud juudist günekoloogi korterit, kasutades selleks võltsitud läbiotsimisorderit. Poeedi perest pärit boheemlaslik ja avantüristlik Braun tulistas Hitleri sünnipäeva tähistades koos autojuht S. Maltševski ja varem välismaalastega äritsemise eest karistust kandnud V. Vodopjanoviga õhupüssist pihta märklauale, millele oli kirjutatud „Juden! Achtung!“ („Juudid! Tähelepanu!“) ning helistas Rahva Tööliidu (NTS²²) nimel mitmesse riigiasutusse. NTSiga tal siiski mingeid kontakte ei olnud. Küll aga oli ta laialt tuntud nii kriminaalide kui ka intellektuaalide hulgas.

Brauniga üheaegselt arreteeriti ka luuletaja A. Berger, kes oli koos Brauniga lõpetanud raamatukogunduse instituudi. Nad olid sõbrunenud esimesel kursusel ja nende ümber tekkis teisitimõtlejate seltskond. Koguti reedeti, loeti ette oma luulet, arutati Venemaa saatuse ja vene kultuuri taassünni üle. Brauni teise ellu kuuluv kriminaalne seltskond nendel kogunemistel mõistagi ei osalenud.

Brauni grupi üle mõisteti kohut Leningradi linnakohtu kinnisel istungil. Süüpingis oli 6 isikut: röövitava korteri kohta andmeid andnud N. Tsõrulnikov, Neevalinna tuntud

¹⁷ Алексеева ..., lk 357-360.

¹⁸ Siin oli ilmselgelt tegemist ÜSKRVLi kergeusklikkuse ja naiivsusega. Poliitvangilaagrist „kangelasena naasnud“ isikute jaoks oli mõeldamatu kõrgkoolis õppimine või isegi suurlinna elama asumine. – Autori märkus.

¹⁹ JSK nr 1, 30.04.1968.

²⁰ Митрохин..., lk 231-230.

²¹ Митрохин..., lk 235.

²² Vene solidaristide rahva tööliit (Народно-трудовой союз российских солидаристов – NTS) – 1930. aastal vene valgeemigrantide poolt moodustatud antikommunistlik organisatsioon. – Autori märkus.

varas-retsdivist R. Rosenson, röövi sooritajad Maltševski ja Vodopjanov ning Braun ja Berger. Braunile mõisteti KrK § 70 alusel vastavalt 7 aastat vangilaagrit ja 2 asumist ja Bergerile 4 aastat vangilaagrit ja 2 aastat asumist. Maltševski sai poliitiliste ja kriminaalparagrahvide alusel 7 aastat vangilaagrit ja 2 aastat asumist. Kriminaale nuhelti varguste-röövide paragrahvide põhjal: kahele määrati 6 ja ühele 3 aastat vabadusekaotust.²³

Aastail 1971-1974 ilmunud omakirjastuslik ajakiri Veetše (Вече) kujunes vene rahvusliku suuna ühendavaks keskuseks. Selle toimetajaks oli endine poliitvang Vladimir Ossipov, kes oli olnud üheks Moskvas Majakovski väljakul toimunud luulelugemiste algatajatest ja ühe varaseimatest samizdati ajakirjadest nimetusega Bumerang (Бумеранг) väljaandjaks. Ossipov arreteeriti koos Eduard Kuznetsovi (kellest hiljem sai juutide Iisraeli emigreerumiseks liikumise aktivist), Ilja Bokšteini ja Anatoli Ivanoviga nõukogudevastase propaganda süüdistusel, kusjuures luulelugemistele oli lisandunud süüdistus anarho-sündikalistliku salaorganisatsiooni loomises.

Mordva poliitvangilaagris, kus Ossipovil tuli veeta 7 aastat, sai temast veendunud vene rahvuslane. Oma mälestusraamatus kirjutab Ossipov, et tema ja ta sõbrad vältisid suhtlemist vangistatud noorte eestlaste, lätlaste ja leedulastega, vaenulikud olid suhted ka teiste mittevenelaste, eelkõige lääneukrainlaste ja kaukaaslastega. Ossipovi seltskonnal ei olnud halvad suhted mitte endiste metsavendadega, vaid noortega, kes olid vangistatud nõukogudevastase tegevuse eest, mis nende puhul tähendas nende kodumaadele iseseisvuse taotlemist. Baltlased ja ukrainlased omakorda suhtusid venelastesse vaenulikult, pidades neid imperialistlikeks anastajateks. Ossipov osales ka mõnes venelaste ja baltlaste vahelises kakluses.²⁴

Lõpliku tõuke vene rahvuslaseks saamiseks andis Ossipovile üks eestlasest vanamees, kes jutustas oma Talvesõja mälestusi. Iseäranis läks Ossipovile südamesse eestlase lugu ühest lahingust, kus nõukogude sõdureid, kelleks olid noored lihtsad vene maapoised, aeti lausrünnakule Soome kindlustuste vastu. Kuulipildujatuli niitis nende ahelikke, kuid venelasi sunniti ikka ja jälle edasi minema. Kuulipilduja toru muutus tulikuumaks kõrvetades laskuri käsi, aga nemad muudkui tulevad. Juba oli laipadest kuhjunud mägi, aga lõppu ei ole näha. Nende komandörid ei kasutanud kahurväge ega lennukeid, neile ei antud käsku haarata küljelt, minna tagala kaudu. Ei – ainult otse – marutule alla. Ossipov kirjutab, et oli sellest jutustusest vapustatud. Tal polnud sellest sõjast sooja ega külma, aga ta sai aru ühest asjast: kellelgi ei läinud korda vene rahvas. Ta ei maganud kogu öö ja hommikul tõusis üles vene rahvuslasena.²⁵

10 aastat pärast esimest arreteerimist ja 3 aastat pärast vabanemist hakkas ajalooharidusega Ossipov välja andma „vene patriootlikku ajakirja“, millele andis Vana-Vene rahvakoosoleku veetše nimetuse. Väljaande esmanumbri juhtkirjas selgitati, et ajakirja eesmärgiks on aidata kaasa rahvusliku kultuuri, esivanemate moraalse ja vaimse kapitali taasloomisele ja hoidmisele ning jätkata slavofiilide ja Dostojevski teed. Üheksa Ossipovi poolt toimetatud väljaannet käsitlesid vene rahvusliku elu, kultuuri, religiooni, Venemaa ajalooliste mälestusmärkide kaitse ja keskkonnahoiu probleeme.

Samuti üritas Ossipov kujundada Veetšet tribüüniks kõigile vene rahvuslikele ja õigeusklikele suundadele. Ent mitme kaasautori poliitilised sümpaatiad ei langenud kokku tema omadega. Nii näiteks üks autoritest, Ossipovi kunagine kaaskohtualune Anatoli Ivanov, kes kirjutas pseudonüümi Skuratov all, tõi ajakirja veergudele judofoobia ja sümpaatia

²³ Митрохин..., lk 217-220.

²⁴ Осипов В. Н. Дубравлаг. – М. : Наш современник, 2003, lk 54-61.

²⁵ Осипов ..., lk 34-35; „Я за одну ночь стал русским националистом“ – Sergei Prostakovi intervjuu Vladimir Ossipoviga, 27.02.2014. Veebileht „Русская планета“, <http://rusplt.ru/sub/interview/ya-za-odnu-noch-stal-russkim-natsionalistom-8321.html>

stalinismi suhtes, mis ei olnud Ossipovile üldse omane. Fetissovi aatekaaslane Antonov aga propageeris natsionaal-bolševismi ideid, mis samuti ei olnud Ossipovile vastuvõetavad.

Selliste erinevate autorite koondumine Veetše ümber oli siiski võimalik tänu nende kõigi ideoloogilisele ühtsusele, vaatamata erinevustele varjundites, mida üldises plaanis jagas ka väljaande toimetaja. Aleksandr Janov tõi välja viis seisukohta, mis olid neile kõigile ühised:

- kõik nad peavad kaasaegse inimkonna kriisiseisundi aluseks sekularisatsiooni, eemaldumist kristlusest kui ideoloogia monopoolset vormist;
- kõik nad osutavad läänele kui sekularisatsiooni esilekutsujale ja kantsile;
- kõik nad usuvad, et vene rahvas on õigeusu, mis on neile immanentselt omane, peamine tugisammas, ja loodavad, et vabanenuna läänest sisse toodud marksistlikust sekularisatsiooniteooriast, pääsevad venelased idast tuleneva „kollase hädaohu“ käest;
- kõik nad eeldavad, et ainus tõeline vabadus on kristlase sisemine vabadus, mille omandamiseks pole olulised poliitilised režiimid ja sotsiaalsed süsteemid;
- kõik nad on vaenulikud intelligentsi suhtes, kuna just nende kaudu imbub lääne sekulaarsus Venemaale. See õhuke võõrapärane kiht (Solženitsõni kohaselt „teadmamehed“²⁶) kallutab vene rahva ära tema eriliselt, kõrgemalt poolt etteantud teelt.“

Ülaltoodud ideoloogilisele ühtsusele vaatamata ei olnud Ossipovil kindlat tuge autorite hulgas ega isegi Veetše kaastööliste seas, kes olid temast tunduvalt kategoorilisemad ja vähem sallivad teistsuguste arvamuste ja erinevate varjundite suhtes. Ossipovi kritiseerijad tõid oma erimeelsused ning isikliku antipaatia ja kahtlustused ajakirja veergudele, levitades ühtaegu omakirjastuse kaudu Ossipovi vastaseid avalikke kirju ja avaldusi. Selle tulemusel tegi Ossipov Veetše üheksandas väljaandes avalduse, et heidab endalt toimetaja kohused ja lõpetab ajakirja tegevuse ning asus välja andma ajakirja Мaa (Земля), mis oli sisult lähedane Veetšele, kuid suurema kallakuga kristluse suunas. Ta jõudis valmis saada vaid ühe väljaande; teise ettevalmistamisel – 28. detsembril 1974 ta arreteeriti.²⁷

Ossipovi kaitseks andsid allkirja lisaks vene rahvusliku suuna esindajatele (teiste seas Igor Šafarevitš ja endised ÜSKRVLi liikmed) ka tuntud õiguskaitstjad Valentin Turtšin, Juri Orlov, Sergei Kovaljov, Tatjana Velikanova ja Tatjana Hodorovitš, samuti juutide väljarännuvõitluse aktivistid Israil Agurski ning Aleksandr Voronel. Akadeemik Sahharov kutsus üles astuma välja Ossipovi kaitseks kõiki neid, kellele on kallid vaba mõtte printsiibid, kuigi rõhutas, et tema ise ei jaga Ossipovi seisukohti.²⁸

Ossipovi üle peetud kohtuprotsessil rajanesid tema vastased süüdistused Veetše toimetuskolleegiumi liikmete poolt antud ütlustele, kes tänu „mõistlikule“ käitumisele pääsesid arreteerimisest. Ossipovile aga mõisteti 8 aastat range režiimiga vangilaagrit.²⁹

Rahvuslik-õigeuskliku ajakirjaga püüdis jätkata endine ÜSKRVLi liige Leonid Borodin, kes hakkas üllitama Moskva kogumikku (Московский сборник), võttes olulisel määral üle Veetše portfelli, ent eirates selle demokraatliku osa. Nii näiteks oli Moskva kogumiku autorite seas Šimanov, kuid samas puudus „vastukaal“ tema ideedele, nagu seda oli tehtud Ossipovi ajal. Pärast kolmanda väljaande konfiskeerimist 1975. aasta aprillis, lõpetas Moskva kogumik eksisteerimise.³⁰

Rahvuslike põrandaaluste gruppide purustamise järel kerkis vene rahvusliku liikumise käilakujuna esile kirjanik Aleksandr Solženitsõn, kes oma kuulsust kogunud stalinlike laagrite elu paljastava jutustusega „Üks päev Ivan Denisovitši elus“. 16. mail 1967 pöördus ta

²⁶ Vn k „образованщина“. – Autori märkus.

²⁷ Алексеева ..., lk 360-362; JSK nr 34, 31.12.1974 – <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>.

²⁸ JSK nr 37, 30.09.1975 – <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>.

²⁹ Samas.

³⁰ Алексеева ..., lk 360.

avaldusega nõukogude kirjanike kongressi poole, kutsudes kongressist osavõtjad üles taotlema tsensuuri tühistamist. Temast sai akadeemik Sahharovi, füüsikute Valeri Tšalidze ja Andrei Tverdohlebovi poolt asutatud Inimõiguste Komitee NSVLis korrespondent. Ka vene rahvuslasest matemaatik Igor Šafarevitš kuulus Komiteesse.

Olgugi et väljaanded Veetše, Maa ja Moskva kogumik andsid suure panuse vene-õigeuskliku maailmavaate kujunemisprotsessi, kuulus selle väljatöötamisel määrav osa Solženitsõnile. (Maailmakuulsuse ja Nobeli kirjanduspreemia tõi talle siiski epopöa „Gulagi arhipelaag“, mitte aga ponnistused vene rahvusluse teemadel.) Septembris 1973 astus ta esile oma kuulsa pöördumisega „Kiri Nõukogude Liidu juhtidele“.

Solženitsõn kutsus paljurahvuselise N Liidu juhte tegema asju, mida ta pidas „heaks ja pääsemiseks“ rahva jaoks, kelle hulka nemad ja tema ise kuuluvad sünni poolest. Ta pöördus nende poole kui venelane venelaste poole, avaldades lootust, et juhid ei ole „rahvusetud“ ja et nad, nagu ka tema, „pühenduvad esmase hoolega“ vene ja ukraina rahva saatusele. Ta pakkus välja ideed, kuidas õigeaegselt hoiduda peamistest ohtudest, mis ootavad riiki ees lähema 10-30 aasta jooksul. Ohtudeks pidas ta sõda Hiinaga ja hukkumist üheskoos lääne tsivilisatsiooniga. Solženitsõn kirjutas, et sõda Hiinaga kestab mitte vähem kui 10-15 aastat ja viib Nõukogude poolt ära mitte vähem kui 60 miljoni inimest – pärast sellist sõda vene rahvas praktiliselt lakkab planeedil eksisteerimast. Selle kangastuva ohu põhjused on ideoloogilised, nagu ka pretensioonid tõlgendada kommunistliku õpetust universaalsena ja selle kaudu vedada endaga kaasa kõik maailma rahvad.

Nende ohtude vältimiseks tuli kõigepealt loobuda marksistlikust ideoloogiast. Solženitsõn tuletas meelde, et Teise maailmasõja ajal vahetas Stalin selle ideoloogia vanavene lipu, osaliselt isegi õigeuskliku kirikulipu vastu ja sõda võideti. Sõjas Hiinaga tuleb teha sedasama, kuid sõja ajal võib see osutuda raskeks, mistõttu on mõistlikum teha see ennetav pööre juba täna. Sellisel juhul langeb ära ideoloogiline vaen ja Nõukogude-Hiina sõda tõenäoliselt ei tule üldse.

Lääne poolt tulevat ohtu ei pidanud Solženitsõni sõjaliseks ning kallaletungi sealtpoolt luges vähetõenäoliseks. Läänemaailm oli järk-järgult loobunud vastu seismast N Liidule, tehes kõiges järeleandmisi. Kogu lääne tsivilisatsiooni katastroofiline nõrgenemine oli Solženitsõni arvates peamiselt „humaanse“ lääne kultuuri ning maailmavaatelse süsteemi psühholoogilise ja moraalse kriisi tulemus.

Lisaks lääne ja N Liidu vahelisele sõjalis-poliitilisele vastasseisule pidas Solženitsõn mõlema jaoks hukutavaks ökoloogilist kriisi. See pidi saabuma väga kiiresti, kui ei loobuta „igavese progressi ahnest tsivilisatsioonist“, mis „on juba lämbumas ja lähenemas lõpule“. Solženitsõn kutsus üles väljuma „lääne mitmeharulisest tupikteelt“ ja mitte „komberdama mööda lääne kodanlik-tööstuslikku ja marksistlikku rada“. Veel asustamata kirdealad on Venemaa lootus aja võitmiseks ja pääsemiseks, samaaegselt saavad need eelpostiks Hiina ohu vastu.

Solženitsõn kutsus Nõukogude juhte lõpetama jõu kulutamine ekspansioonile kõigis maailma riikides. Ta tegi ettepaneku vähendada sõjaks valmistumise vahendeid, loobuda mittevajalikest kosmoseuuringutest ja suunata nendeks kulutatud vahendid kirdealade hõlvamiseks, et luua seal „stabiilne majandus“ ja mitte korrata „lakkamatu progressi“ vigu. Seejuures peavad esikohal olema kaalutlused rahva moraalseks ja tervislikuks arenguks, naiste vabastamine lisateenistuse sundusest, iseäranis kangi- ja labidatööst, koolihariduse parendamisest, laste kasvatamisest, maapinna, vete ja kogu vene looduse kaitsmisest ning tervislike linnade taastamisest.

Puutuvalt N Liidu tulevast poliitilist ülesehitust märkis Solženitsõn, et ta on kõigi revolutsioonide ja relvastatud vapustuste vastane. Ka läänes valitsev „maruline demokraatiamäratsus“ ei pälvi tema poolehoidu. Ent veelgi vähem pooldas ta vene

demokraatiat. Tuues näitena Veebruarirevolutsiooni, mis demonstreeris vene rahva mitte valmisolekut demokraatiaks ja mitmeparteisüsteemiks, pidas ta Venemaale sobivamaks autoritaarset valitsemisviisi. Tema arvates ei ole väljakannatamatu mitte autoritaarsus, vaid omavoli ja seadusetus.

Poliitilistest probleemidest, mis vajasisd viivitamatut lahendamist tegi Solženitsõn ettepanekud vabastada meelsusvangid, loobuda „psühhiaatrilisest vägivallast“, kinnistest kohtuistungitest ja vangilaagritest ning lubada ideoloogiliste ja moraalseste voolude, sealhulgas kõigi religioonide vaba võistlust, vaba kunsti, kirjandust, filosoofilisi ja moraalseid, majanduslikke ja sotsiaalseid uuringuid, lasta Ida-Euroopa lahti oma eestkoste alt ja mitte hoida vägisi riigi koosseisus piirialade rahvaid.³¹

Seda kirja Solženitsõn omakirjastuses levitamiseks ei andnud – ta ootas vastust. „Vastuseks“ oli Solženitsõni arreteerimine ja riigist välja saatmine.³²

Pärast seda ilmus omakirjastuses Solženitsõni avalik kiri, mis kutsus üles kõiki, kellele on kallis kodumaa saatus, „elama ilma valeta“ – keelduma mistahes osalemisest ühiskondlikus elus ja igasuguse ametliku ideoloogiast toetamisest.³³ Paraku jäi see üleskutse peaaegu märkamatuks. Ilmselt sellepärast, et eri liiki dissidendid mitte ainult ei eitanud ametlikku ideoloogiat ja korraldasid niigi oma elu vastavalt oma südametunnistusele. Need aga, keda dissidentide eeskujud ei innustanud, jäid kurdiks ka solženitsõnlikule üleskutsele.

Solženitsõni „Kiri Nõukogude Liidu juhtidele“ kujunes vene rahvusliku liikumise programmiliseks dokumendiks, alates selle kõige demokraatlikumast osast, kuni kõige konservatiivsemateni. Solženitsõni poolt esitatud programmi tunnustasid nii Ossipov kui Šafarevitš, nii ÜSKRVLi liikmed kui Skuratov. Vaid Šimanov jäi kriitiliseks, kuna pidas selle sisu liiga liberaalsuseks.³⁴ Samas tekitas „Kiri“ sügava lõhe vene rahvuslaste ja õiguskaitsete vahel, kuna viimaste jaoks oli ideaaliks demokraatlik õigusriik. Näiteks akadeemik Sahharov esines terava kriitikaga Solženitsõni kirjas toodud seisukohtade suhtes.³⁵

Solženitsõni väljasaatmine ja Ossipovi arreteerimine olid rahvuslik-õigusklikule liikumisele rängaks löögiks. Vene rahvusliku suuna pooldajate liberaalse tiiva esindajate ainsaks kollektiivseks väljaastumiseks jäi kogumik „Rahnude alt“ („Из-под глыб“),³⁶ mis ilmus omakirjastusliku väljaandena 1974. aasta novembris. See kogumik oli koostatud suure osas Solženitsõni osalusel ja edendas liberaalsete „potšvennikute“³⁷ maailmavaadet. Kogumikus oli esindatud kogu spekter vene rahvusliku suundade järgijate vaadetest – alates Jevgeni Barabanovist, kes kutsus üles nõukogude ühiskonna aktiivseks ümberkujundamiseks kristliku eetika vaimus üheskoos õiguskaitsetega, kuni initsiaalide „A.B“ all üles astunud autorini, kes taunis õiguskaitsealast tegevust kui tühist sissetungimist maailma asjadesse.

³¹ Солженицын, А. Письмо вождам Советского Союза. – http://www.lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/s_letter.txt; eesti keeles „Kiri Nõukogude Liidu juhtidele“ – Vikerkaar 1989, nr 10, lk 77–87 ja nr 11, lk 79–84.

³² JSK nr 32, 17.07.1974 – <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>.

³³ Солженицын, А. Жить не по лжи. – http://www.solzhenitsyn.ru/proizvedeniya/publizistika/stati_i_rechi/v_sovetskom_soyuze/jzit_ne_po_lji.pdf. Eesti keeles "Elagem ilma valeta!" (artikkel miniraamatuna). – Eesti Rahvusfond, Stockholm 1979.

³⁴ JSK nr 34, 31.12.1974 – <http://www.memo.ru/history/diss/chr/>.

³⁵ А.Д. Сахаров. О письме Александра Солженицына «Вождам Советского Союза». — А. Сахаров. «О стране и мире», Нью-Йорк, изд-во «Хроника», 1976, lk 109-122.

³⁶ Из-под глыб. Сборник статей. – YMCA-Press, Paris, 1974 – <http://www.vehi.net/samizdat/izpodglyb/>.

³⁷ Vn keeles „почвенничество“ (vn k mõistest „народная почва“ – rahvuslik baas) on 1860. aastatel tekkinud kirjanduslik-, filosoofiline ja ühiskondlik mõttesuund, mille esindajate arvates on vene rahval eriline missioon kogu inimkonna päästmiseks. See pidi toimuma „haritud kogukonna“ rahvale lähenemises ning rahvuslikul „baasil“ ühes religioosse etikaga. Eitati nii slavofiilsust kui ka läänlust (западничество), mis nende arvates jagasid inimesi omadeks ja võõrasteks. – Autori märkus.

Aastail 1974-1975 ilmnisid vastuolud vene rahvuslikus liikumises osalejate ja õiguskaitstajate vahel üksnes teoreetilistes vaidlustes, praktiline tegevus aga jätkus ühiselt õiguskaitselikes vormis. Vene rahvuslik-religioosse suuna pooldajate lõplik eemaldumine õiguskaitstajatest toimus 1978. aastal. Sel ajal tugevnesid repressioonid õiguskaitstajate vastu ning sellega kaasnes, nagu ikka, kaasajooksikute kõrvale tõmbumine.³⁸

Vaatamata praktilise tegevuse puudumisele rahvuslik-religioosne maailmavaade mitte ainult ei säilinud, vaid selle pooldajate hulk suurenes – nende vaadete ja emotsioonide levitamine toimus peamiselt kodudes nn sõbralike „köögivistlustena“. Võimalik, et just hoidumine „välistest tegevustest“ ja püüdlemine „väliste muudatuste“ poole aitas kaasa vene rahvusliku suuna pooldajate arvu mõningasele suurenemisele, eriti 80. aastatel. Kuid järsult tugevnenud repressioonid kõigi opositsiooniliste liikumiste vastu, andsid sellele tendentsile tagasikäigu.

Küll aga jätkus vene rahvuslaste aktiivne tegevus emigratsioonis. Pärast Solženitsõni läände saabumist tugevnes vene emigratsiooni esimese ja teise laine seas toetus rahvusliku-religioossele suunale, mis kajastus ka emigrantide venekeelses perioodikas. Rahvuslaste poolt propageeritud Venemaa tulevane valitsemisemudel oli peaaegu eranditult negatiivne suunitlusega: keskenduti demokraatia nõrkade külgede ja pattude kriitikale ning sisendati üksteisele demokraatia kõlbmatust tulevase Venemaa jaoks. Osa rahvuslasi kaldus monarhia kui traditsioonilise vene valitsusviisi poole, kuid enamus toetas „autoritaarse võimu“ ideed. Vene rahvusliku suuna liberaalse tiibi kaldus üha enam „paremale“ lähenedes „legaalsetele slavofiilidele“ ja natsionaal-bolševikele.³⁹

Gorbatšovi perestroika raames toimunud poliitilise elu liberaliseerimine andis laialdasi tegevusvabadusi nii õiguskaitstajatele kui ka vene rahvuslastele. Ent nii ühed kui ka teised ei suutnud mängida olulist rolli demokratiseerimisprotsessis ega uue iseseisva Venemaa poliitilises elus. N Liidu Rahvasaadikute Kongressi ja Riigiduumasse õnnestus valituks saada vaid mõnel üksikul õiguskaitsejal (akadeemik Sahharov, Sergei Kovaljov, Gleb Jakunin), ent vene rahvuslased Ossipov, Ogurtsov, Šimanov jt põrusid valimistel haledalt.

Uut hingust ei andnud vene rahvuslikule liikumisele ka Solženitsõni naasmine pagulusest 1994. aastal. See, mida ta kodumaal nägi, tekitas kirjanikus ränka kibestust. Oma nõrdimust väljendas ta äärmiselt kriitiliselt traktaadis „Rusudes Venemaa“, hurjutades selles Venemaast lahku löönud vabariike, sh Balti riike, venelaste kohutava diskrimineerimise pärast. Samas manas ta ka uue Venemaa juhtkonda, et see on jätnud lootusetusse olukorda Venemaa piiride taha jäänud miljonid rahvusaaslased, kes on sunnitud taluma alandusi (nt õppima selgeks asukohamaa riigikeele) ega saa loota mingile abile ja toetusele võõrasemana käituva Venemaa poolt. Jahmatavalt mõjus aga Solženitsõni tõlgendus vene imperialismi ja maadekogumise kohta. Tema arvates pole Venemaa kunagi kedagi rünnanud, vaid suurendanud oma territooriumi üksnes ennast kaitstes.⁴⁰

1998. aastal keeldus Solženitsõn elutööpreemiast, mille president Jeltsin oli talle määranud, öeldes, et ei soovi midagi vastu võtta inimeselt, kes on viinud riigi kaosesse. (Küll aga ei põlanud ta ära sellesama Jeltsini poolt talle eraldatud riiklikku suvilat Sosnovka-2 Troitse-Lõkovos.) Ning 2007. aastal võttis ta selle preemia vastu president Putinilt. Ilmselgelt oli putinistlik autoritaarsus talle südamelähedasem kui Jeltsini suhteline demokraatlikkus.

Sama võib öelda ka vene rahvuslaste kohta, kelle jaoks on ilmselgelt südantsoojendavad „Venemaa jalule tõstmine“, Krimmi „omaks tegemine“ ja Hruštšovi moel

³⁸ Алексеева ..., lk 366.

³⁹ Алексеева ..., lk 367-368.

⁴⁰ Александр Солженицын. Россия в обвале. – М.: Русский путь. 1998; eesti keeles Aleksandr Solženitsõn. Rusudes Venemaa. – Olion, Tallinn 2001

läänele trääsa näitamine. Aga tõsivene šovinistidele sellest muidugi ei piisa. Nende arvates oli Putin Minski rahulepinguga reetnud Vene maailma ürituse Ukrainas ega tee midagi sealsete ega ka teistesse endistesse liiduvabariikidesse jäänud venelaste õiguste kaitseks. Eriti nõrдинud olid Donbassi ja Luhanski „vabariikide“ eest võidelnud veteranid, kes ei ole asjade praeguse seisuga absoluutselt rahul. See rahulolematuse peaks olema leevenenud seoses laiaulatusliku sõjategevuse alustamisega Ukraina vastu käesoleva aasta 24. veebruaril. Ent rahvuslased on rahulolematud Vene armee väheste edusammude ja suurte kaotuste pärast.

Sinna lisandub veel pahameel Kaukaasia islamivabariikide, esmajoones Tšetšeenia poputamise pärast, kus keskvõimu poolt heldelt rahastatud Ramzan Kadõrov käitub iseseisva valitsejana ja vilistab föderaalsete peale. Seni on ta küll olnud Kremlile vähemalt sõnades üdini ustav, ent võib üsna kindlalt prognoosida, et lähemas tulevikus ei suuda keskvõim lääneriikide sanktsioonidest tingitud majanduslangusest enam Kadõrovit piisavalt doteerida. Ja siis on häda majas.

Ajalugu on näidanud, et demokraatlikud ümberkorraldused Venemaal on võimalikud üksnes pärast põhjalikku sõjalist lüüasaamist. Nii näiteks Krimmi sõjas (1853-1856) Suurbritannialt, Prantsusmaalt ja Türgilt saadud hävitava kaotuse järel viidi läbi Venemaal olulised reformid, nagu pärisorjuse kaotamine ning semstvo- ja kohtureform. Vene-Jaapani sõjas (1904-1905) allajäämise kutsus esile üle-Venemaalise verise revolutsiooni, mille tagajärjel andis tsaar välja oktoobrimanifesti, mis lubas põhilisi kodanikuõigusi ja Venemaa esimese parlamendi, riigiduma valimisi. Nõukogude-Afganistani sõda (1979-1989) aga aitas olulisel määral kaasa N Liidu ja kogu nõukogude impeeriumi lagunemisele. Muidugi mängis viimases protsessis olulist rolli USA president Reagani tegevus, mis tõmbas, nagu hiljem selgus, osaliselt blufiga, N Liidu tolle jaoks ülejõukäivasse võidurelvastusse, ja suutis majandussanktsioonidega saavutada Nõukogude naftatoodangu olulise vähendamise ja naftahinna langetamise maailmaturul. Mistõttu Nõukogude Liit sattus ületamatutesse majandusraskustesse, pidi läänelt abi saamiseks riigikorda liberaliseerima, mis kontrolli alt välja pääses viiski Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemiseni.

Paraku pole neil sõjalistest lüüasaamistest ja sisemistest rahutustest tingitud põhjustatud liberaalsetel reformidel olnud kunagi pikka ikka. Natuke toibudes on Venemaa alati uuesti naasnud šovinismi ja sõjaka imperialismi rüppe. Aleksandr II reformidele järgnes riiklikult läbiviidud venestamiskampaania, Veebruarirevolutsioonile oktoobripöörde ja bolševike režiim ning üürikesele demokraatiaperioodile pärast 1991. aasta sündmusi järkjärguline tagasipöördumine totalitarismi ja läänevaenulikkuse suunas.

Lähitulevik, eelkõige aga Ukraina sõjatandril toimuv, peaks näitama, kui kaua suudab kahaneva majanduse ja väheneva rahvastikuga Putini Venemaa läänega vägikaigast vedada. Üks on aga selge – seda sõda Venemaa võita ei tohi. Kui nii peaks juhtuma, jääb Venemaa endiselt nn õigeusklikuks Iraaniks, surudes riigis sees maha igasugused erimeelsused ja üritades väljaspool riigipiiri igati oma mõjusfääri laiendada, eesmärgida võtta tagasi endisele Nõukogude Liidule kuuluvad alad ja taastada mõju endist nn sotsialistlike riikide üle. Ukraina järel võetakse käsile uued sihtmärgid, milleks on tõenäoliselt Balti riigid, Moldova, Gruusia ja Poola. Kui aga Venemaa peaks selles sõjas saama põhjaliku kaotuse osaliseks, annaks see lääneriikidele aega oluliseks paremini valmistuda Venemaa järjekordse „põlvili olekust tõusmise“ vastu. Eeldusel muidugi, et seekord minevikuvigadest on midagi õpitud.

